

O POLOZE VSI „PORDOBIC“**Martin JEŽEK**

I.

V roce 1995 provedl Archeologický ústav AV ČR výzkum v chrámu sv. Bartoloměje v Pardubicích, jehož poloha byla v historiografické literatuře spojována s nejstaršími dějinami obce. Realizace výzkumu je dalším důležitým krokem pardubické historiografie. Jeho výsledky (*Ježek 1995*) upřesňují naše poznatky o vývoji Pardubic a umožňují přispět k objasnění počátků města. Při tomto pokusu se můžeme opřít o výsledky F. Šebka (*1990a,b, 1991, 1992*). Důkladným rozbořem písemných pramenů se mu podařilo nastínit hranice možností jejich interpretace. Poukázal na rozpory mezi výpovědí písemných pramenů a dosavadním názorem na vývoj osídlení. Zásadou F. Šebka (*1990b*) máme k dispozici edici originálu listiny s donací pardubickým cyriakům. Díky jeho dlouhodobé práci je možno sporé zmínky o nejstarším středověkém osídlení na území Pardubic konfrontovat s hmotnými prameny a předložit hypotézu počátků města, podloženou novými výsledky archeologických výzkumů.¹⁾

Nejstarší dochovanou zmínku o Pardubicích obsahuje text konfirmační listiny z roku 1295 potvrzující majetek řádu křižovníků s červeným srdcem (*MP III. 1896, s.147-150*). Jmenuje „...ecclesiam sancti Bartolomei in Pordobic...“. Konventní chrám je v listině zmíněn společně s dvěma svatyněmi, „...sancti Aegidii et sancti Wenceslai in Chlumeck capellis...“²⁾ které byly pardubické kanonii podřízeny a křižovníky spravovány. Svatyni sv. Jiljí lze ztotožnit s předchůdcem kostela v dnešních Par-

1) Vývojem názorů na počátky Pardubic se zabýval *J.Tichý (1940, s.257-258)*. Teprve po vydání monografie Sakařovy ve 20. letech 20. století se přes rozdílné starší názory (včetně Sedláčkova) ujala neudržitelná teze o rozptýleném stejnojmenném katastru. I potom ale *J.V.Šimák* a *J.Tichý* soudili, že Arnošt z Hostýně založil „nové město“ bez přímé návaznosti na polohu sídelní formace označené ve 13. století jako „Pordobic“, ležící v místech pozdější vsi Pardubičky.

dubičkách, svatyně s patrociniem sv. Václava byla věrohodně lokalizována na návrší nad Mikulovicemi (Šebek 1991, s.9). V polovině 14. století měl kostel sv. Václava na Chlumku farní funkci (Šebek 1991, s.4). Podle F. Šebka (1992, s.47-48, 50) byla také svatyně sv. Jiljí ve středověku farním kostelem (do r. 1512). Názor o farním statutu obou svatyní na konci 13. století však zpochybňuje zmíněná konfirmace. Obě svatyně jsou v ní označeny jako *capellae*. Z analýzy výskytu pojmů *ecclesia* a *capella* v písemných pramenech (Sommer 1982) vyplývá, že farní chrám nemohl být označen jako *capella*.³⁾ Ani v polovině 14. století se svatojilská svatyně ve výčtu farních kostelů nevyskytuje (CDM VIII. 1874, s.26-27, č.52; MVB I. 1903, s.700-703, č.1333).⁴⁾

Středověký vývoj Pardubic je úzce spjat s dějinami kanonie křižovníků s červeným srdcem.⁵⁾ Jejich konvent se usídlil „in Pordobice“ mezi léty

2) Česká edice popisu papežské buly (RBM II. 1882, s.1201, č.2371) uvádí „...ecclesiam sancti Bartolomei in Pordoby cum sancti Egidii et sancti Venceslai in Eluhmek capellis...“.

3) Oprávněně lze předpokládat (viz níže v textu), že svatyně sv. Jiljí byla nejstarším kostelem na pozdějším pardubickém katastru. Snaha klást k němu faru i přes nesoulad s označením *capella* ve 13. století je tedy pochopitelná. Farní funkce svatojilské svatyně však není doložena dříve než na počátku 16. století. Zdá se, že farním statutem byl po dobu své existence opatřen chrám, jehož zbytky byly odkryty nedaleko kostela sv. Jiljí (Čurda 1994). Tomu nasvědčuje vývoj pardubičského hřbitova, který se ve druhé polovině 13. století a během století 14. rozkládal kolem dnes zaniklého chrámu a od svatyně sv. Jiljí byl oddělen hřbitovní zdí (Sommer 1977, s.115-116).

4) Seznamy farních kostelů objeveně zpracoval F. Šebek (1991, 1992). Jen pro úplnost uvedme pro nás důležité pasáže. Tři listiny z let 1349-1351 (1349 - RBM V/2 1960, s.381-382, č.747; 1350 - CDM VIII. 1874, s.26-27, č.52; 1351 - MVB I. 1903, s.700-703, č.1333) se navzájem liší v přesnosti. Nejstarší z nich je nejméně spolehlivá (Šebek 1992, s.49). Všechny tři nejprve jmenují řeholní domy na území budoucí litomyšlské diecéze, mezi nimi i pardubickou kanonii. Následuje výčet farních kostelů. V roce 1349 je mezi jinými uveden kostel v „... Pordubice, ...“. Listina z roku 1350 uvádí „... Chlumek, Nouacivitas, Pordawicz ibidem cum filiali Tunchaad, ...“, listina z roku 1351 „... Chlumek, nova civitas Porduwitz ibidem cum filiali Tunchaad, ...“. Byl-li však kostel v Tuněchodech farní (LC I/2 1874, s.72), pak musíme uvažovat o nesprávné interpunkci dvou posledních listin. Rozdílné údaje listin mohou být různě interpretovány, tím spíše, že na rodovém sídle pánů z Pardubic nepochybně v polovině 14. století existovala kaple, tedy další filiální svatyně. V „novém městě“ (viz níže v textu) stál jediný kostel, Blahoslavené Panny Marie, podle dvou posledních listin, ať je jejich interpunkce jakákoliv, farní. Nelze vyloučit, že kostel sv. Jiljí je zmíněn jako farní v první a druhé listině a že ve třetím textu chybí interpunkční znaménko mezi názvy „nova civitas“ a „Porduwitz“. Logickou úvahou však dojdeme k pochybnosti o souběžné farní funkci obou kostelů, Blahoslavené Panny Marie i sv. Jiljí. Je-li farní funkce kostela v obci „nova civitas“ podle obou posledních textů ne-

1256-1295 (Sommer 1977, s.113). Na konci 13. století sídlili cyriaci patrně ve zděných budovách (Hledíková 1984, s.213). Roku 1332 obdržela kanonie od Arnošta z Hostýně „...villam...Pordowicz...“ (Šebek 1990b, s.5). Kolem poloviny 14. století přibyl do cyriacké správy k již zmíněným kostelům nově založený chrám Blahoslavené Panny Marie v pardubickém „novém městě“ (Šebek 1992, s.51). „Nova civitas“ je prvně zmíněna v závěti Arnošta z Hostýně sepsané roku 1340 (RBM IV. 1892, s.5-7). Zaslouhou pánů z Pardubic se v krátké době stala regionálním střediskem. O dalších osudech křižovnické kanonie se z písemných zpráv mnoho nedozvídáme. Jsme zpraveni o neobvyklé volbě generálního převora řádu, která se konala v Pardubicích roku 1372 (Hledíková 1984, s.217). Během druhé poloviny 14. století se cyriaci vzdali svého majetku, vsi, která ležela v místech dnešních Pardubiček (Šebek 1990a, s.63). V roce 1417 došlo ke spojení generálního priorátu řádu s převorstvím pardubické kanonie (Hledíková 1984, s.217). Budovy kanonie však o čtyři roky později podlelehly husitskému ohni (FRB V. 1893, s.481).

Lokalizace křižovnické kanonie má zásadní význam pro poznání sídelního vývoje, který vedl ke vzniku Pardubic. V dosavadní literatuře se objevují mlhavá zdůvodnění názoru o difusním osídlení či o rozptýleném katastru, který měl být označován stejným jménem - Pardubice (souhrnně Šebek 1990a, s.37-39). Tato sídelní formace prý zaujímal prostor od dnešních Pardubiček přes současné jádro města až k opevněnému sídlu v místech zámku. Názor o difusní formaci byl východiskem ze situace, kdy archeologické nálezy dokládaly osídlení ve 13. století v místech dnešních Pardubiček a pardubického zámku, zatímco poloha křižovnického kostela byla ztotožněna s polohou pernějštského chrámu sv. Bartoloměje. Po provedení archeologického výzkumu v pozdně gotickém chrámu sv. Bartoloměje nemá tento názor pramenné opory. Tvzení o jednotné sídelní formaci táhnoucí se několik kilometrů odporuje současným poznatkům historických věd o struktuře středověkého osídlení (např. Kláp-

sporná, pak nelze než odmítnout úvahy o farním statutu svatojilského kostela v sousední vsi „Porduwitz“. Tam navíc v té době stál ještě druhý, větší chrám (Čurda 1994). Také mlčení pramenů 13.-15. století o farní funkci kostela sv. Jiljí je frapantní. Přidržíme-li se textu poslední listiny, lze znění pasáže rekonstruovat jako „nova civitas Porduwitz ibidem cum filiali“, přičemž filiálním kostelem může být míněna svatojilská svatyně. Písemné zprávy bohužel nedovolují tuto otázku s konečnou platností vyřešit. Je však jisté, že jejich výpověď nelze využít k podpoře názoru o farní funkci svatojilského kostela ve středověku.

5) Podrobnější údaje uvedla a širší souvislosti předestřela Z. Hledíková (1984).

ště 1994). Je vyloučeno, aby venkovské sídliště, jakým Pardubice nesporně ve 13. a na počátku 14. století byly, zaujímalo tak rozlehlou plochu. V úvahu lze brát možnost souběžné existence dvou či tří sousedících sídlišť stejného jména, která by nebyla ve středověkých Čechách ojedinělá (Žemlička 1974, s.426, pozn.4). Podle znění donace Arnošta z Hostýně (viz níže) však název „Pordobic“ v roce 1295 náležel jediné venkovské sídelní formaci.⁶⁾ S využitím výpovědi písemných i hmotných pramenů se pokusíme o zjištění její polohy.

II.

Dosavadní historiografie vycházela z oprávněného předpokladu kontinuity bartolomějského patrocinia. Badatelé donedávna soudili, že pozdně gotický chrám, vybudovaný Pernštejny v první polovině 16. století, stojí na místě zničeného cyriackého kostela (souhrnně Šebek 1990a, s.37 až 38).⁷⁾ Za důkaz byl považován stavební článek, pokládaný za dílo 50. až 60. let 13. století. Byl nalezen při stavebních úpravách chrámu v roce 1912 a zazděn do stěny městské strouhy pod sakristií. Bohužel nevíme, odkud článek pochází.⁸⁾ Jeho tvarosloví je chronologicky příliš nevyrazné, než abychom s jistotou mohli určit dobu vzniku. Pravděpodobnější je

6) Podle J.Žemličky (1974, s.426, pozn. 4) nastala po počátku 13. století diferenciací názvů do té doby stejnojmenných sousedících vsí. Pokud bylo v průběhu 14.-15. století užito obecného, sousedícím sídlištěm společného pojmenování, byly pod ním „chápány oba sídlištní celky“. Arnošt z Hostýně předává křižovníkům ves, jejíž název není opatřen diferencujícím přídavkem. Víme, že darovaná ves ležela v poloze pozdějších Pardubic a že se donace netýkala území pozdějšího města Pardubic (Šebek 1990b, s.1-2). Text listiny je nám důkazem, že před založením „nového města“ neexistovala dvě sídliště shodného jména, nýbrž pouze jediná ves. Tomuto závěru odpovídá i archeologická situace na katastru Pardubic (viz níže v textu).

7) Vilém z Pernštejna před polovinou roku 1514 „...klášter nad řekou...udělal...ke cti a chvále pánu Bohu všemohoucímu a panně Marii...“ (AČ XVII. 1899, s.238, č.1025). J.Sakař (1928, s.71, pozn. 1) proto uvádí, že „Chrám pernštejnský zakládá se sice ke cti Panny Marie, ale Bartolomějské posvěcení slavilo se již v době pernštejnské.“ Tato domněnka vychází z předpokladu, že se minorité po svém příchodu usadili při pohřebním chrámu sv. Bartoloměje. Podle výsledků archeologického výzkumu (Ježek 1995) však byla výstavba tohoto chrámu zahájena až po polovině druhého desetiletí 16. století. Minorité se tedy po svém příchodu před polovinou roku 1514 nemohli usídlit jinde, než při druhém, starším pardubickém chrámu, zasvěceném Panně Marii. Můžeme tak odmítnout Sakařův názor o změně patrocinia pernštejnského pohřebního chrámu, který vždy nesl zasvěcení bartolomějské.

8) Pokud bychom i přes výsledky rozboru tvarosloví článku, které jej datují nejspíše do období pozdní gotiky, připustili možnost jeho vzniku ve 13. století, pak je neznalost naleziště důležitou okolností. Fragment nechal do stěny

vztah fragmentu k dílům pozdní gotiky. Není ani třeba vzpomínat řady příkladů romanizujících prvků v pozdně gotickém umění (Birnbaum 1924), neboť již asymetrický motiv s vkomponovanými jeptiškami zpochybňuje dataci fragmentu do 13. století. Dalším argumentem uváděným ve prospěch názoru o někdejší existenci raně gotické sakrální stavby na místě pozdně gotického chrámu byl nález zdiva, označeného v souladu s dosavadním pojetím vývoje Pardubic za zbytek základu románské apsidy (Šebek 1985, s.114). Nejstarší keramický materiál, získaný při tomto výzkumu, pochází z 15.-16. století. Oblé základové zdivo v závěru kostela však bylo v gotice běžně budováno jako substrukce pro nadzemní polygonální závěr.⁹⁾ Excentrický odklon základu od nadzemní části lze vysvětlit prostou technologií výstavby, postupující atypicky od západu. Po zbudování lodi a položení základu presbytáře bylo mezi tato zdiva v závěrečné fázi vloženo nadzemní zdivo presbytáře, v důsledku chybného vyměření lodi excentricky vůči již zhotovenému základu presbytáře (Ježek 1996). F. Šebek (1990a, s.167, pozn.54) považuje za doklad někdejší existence křižovnické kanonie i okno sklepu dnešního arciděkanství. Z dispozice budovy a provázání zdív lze soudit, že obvodová zdiva sklepů jsou organickou součástí pozdně gotického jádra celé budovy. Zasypané okno svědčí nanejvýš o úrovni někdejšího terénu v tomto místě. Před provedením výzkumu tedy nebyl znám jednoznačný doklad někdejší existence jakékoliv budovy, která by polohou předcházela chrámové stavbě z první poloviny 16. století.

Výsledky archeologického výzkumu provedeného v roce 1995 možnost existence kostela ve 13.-14. století na tomto místě nepřipouští (Ježek 1995). Nebyly zjištěny ani jiné doklady raně či vrcholně středověkého osídlení. Ve středověku se zdejší terén svažoval severním směrem. Během druhé poloviny 15. a počátku 16. století byl vyrovnán několikametrovými navážkami. Je vyloučeno, aby budovy středověkého konventu stá-

vsadit B.Dvořák, architekt známý svými mystifikátorskými praktikami (nepravdivý nákres hrobek v chrámu sv. Bartoloměje, viz Ježek 1995, "alšovská" výzdoba tzv. Kamenné vily v Pardubicích atd.). Případnou diskusi však uzavírá určení petrografické příslušnosti použité horniny. Fragment ve stěně městské strouhy i zdivo považované za zbytky základu apsidy jsou zhotoveny z čedičového kamene (tefritický fonolit), který byl pro stavbu pozdně gotického kostela přivážen z lomu na Kunětické hoře (Doubrava 1985, s.20). Ve starším období byl jako stavební kámen užíván olivinický čedič z žily na Hůrkách, zjištěný v základech sakrální stavby ze 13. století v Pardubicích (Čurda 1994, s.97), ve spodních partiích věže Zelené brány, přilehlé hradební zdi a ve zdivu presbytáře kostela Zvěstování Panny Marie (Doubrava 1985, s.19).

ly v zamokřeném území pod svahem (v místech dnešního děkanství). Také při výzkumu u jižní stěny kostela nebyly zjištěny doklady středověké zástavby (Šebesta 1972). Nebyly zachyceny ani doklady středověkého hřbitova, kterým by byl konventní chrám jistě obklopen. V místech pozdně gotického kostela sv. Bartoloměje nestála žádná starší (neřku-li románská) sakrální či profánní budova. Hledat polohu zaniklé kanonie v blízkém okolí je neopodstatněné.¹⁰⁾

Vyvrácením předpokladu o poloze kanonie v místech perněstejnského kostela padl jediný argument opravňující názor o osídlení polohy pozdějšího jádra města Pardubic ve 13. století. Z jeho historického jádra neznáme archeologický materiál z doby před vznikem města. Nejstarší nálezy pocházejí z pokročilého 14. století, z doby existence „nového města“. Při výkopech na pardubickém zámku byly získány zlomky středověké keramiky, nejstarší z nich z doby kolem přelomu 13. a 14. století (sáček č. 26 1/4, uložen v Muzeu Pardubice). Predikát Půty z Pardubic, doložený k roku 1318 (RTI. 1870, s.27,40), se tedy může vázat k tomuto místu, při kterém zřejmě fungoval v první čtvrtině 14. století labský brod a celnice (RBM VI. 1929, s.359-360, č.643). Při volbě polohy vodní pevnosti bylo přihlédnuto k přírodním dispozicím, nevhodným naopak pro rozvoj hospodářství raně středověkého sídliště.¹¹⁾ Podmáčenou nivou meandrovaly Chrudimka a Labe (Doubrava 1986, s.244-245). Teprve regulace říčních toků mohla vytvořit podmínky pro založení města. K této události došlo s využitím předholocenní terasy (sdělení V. Doubravy) zřejmě z iniciativy Arnošta z Hostýně,¹²⁾ který získal pardubické panství nedlouho před

9) Neznalost postupů gotických stavitelů vedla častěji k mylné interpretaci archeologické situace. Příkladem uveďme pokrok v poznání vývoje emauzského klášterního kostela (Dragoun 1980).

10) Kromě absence dokladů osídlení ve 13. století v jádru města, stavební aktivitou přirozeně nejvíce postiženého a tudíž na archeologické nálezy nejbohatšího, jsou výmluvné i další jevy. Někdejší polohu řeholních domů, zaniklých v českých městech za husitských bouří, připomínaly zpravidla ještě dlouho do novověku místní názvy. Z jádra Pardubic neznáme žádné označení, které by se mohlo vztahovat k poloze křižovnické kanonie. Vyloučit existenci středověké sakrální stavby v poloze blízké pozdějšímu chrámu sv. Bartoloměje ovšem s konečnou platností nelze. Při archeologickém výzkumu u zvonice na nám. Republiky byly odkryty hroby vyhloubené někdy před vybudováním perněstejnské městské hradby (sdělení T. Čurdy). Jejich přítomnost může i nemusí indikovat někdejší existenci nedaleké svatyně. S tímto pohřebištem snad souvisí hrob vykopaný ve druhém desetiletí 16. století, který byl zakrátko porušen základem perněstejnského kostela sv. Bartoloměje (Ježek 1995).

11) Z hlediska geomorfologického (viz obr.) bylo na území dnešních Pardubic nesporně nejvýhodnější polohou pro raně středověké sídliště návrší nad řečištěm Chrudimky v Pardubickách.

rokem 1332.¹³⁾ V roce 1340 Arnošt ve své závěti jmenuje „...municionem meam Pordubycz cum civitate nova...“ (RBM IV. 1892, s.806, č.2067). „Nova civitas“, jak byly pozdější Pardubice zvané ještě v 80. letech 14. století (AČ XXXI. 1921, s. 5-7), nabyla na významu ještě před polovinou 14. století.

III.

Roku 1332 postoupil Arnošt z Hostýně „... villam meam Pordowicz..., cum omnibus iuribus et pertinens ad ipsam villam spectantibus, devotis et religiosus viris fratribus de poenitentia beatorum martyrum, ordinis sancti Augustini in monasterio sancti Bartholomei ibidem in Pordowicz degentibus...“ (Šebek 1990b, s.5).¹⁴⁾ Arnošt nedaroval křižovníkům pouhou část Pardubic, jak se mylně uvádí v odborné literatuře (prvně Sakař 1920, s.18), nýbrž celou „villam...Pordowicz“. Neomezuje práva ani požitky vyplývající z donace, nespecifikuje žádnou hranici, kterou by musel být domnělý rozlehlý katastr Pardubic přetnut. Necítí potřebu zabránit případným pozdějším nárokům kanonie na jiné místo zvané Pardubice a nepochybně předává cyriakům tehdejší Pardubice jako celek. Všimněme si příslovce, kterého Arnošt použil při upřesnění polohy kanonie. Již F. Šebek (1990a, s.166, pozn.49) konstatuje, že „Arnošt...daroval vesnici Pardubice klášteru cyriaků taktéž v Pardubicích ležícímu (!)“. Podle písemných pramenů tedy křižovníci v roce 1332 obdrželi „villam...Pordowicz“, ve které stály budovy jejich kanonie.

Znění listiny je důkazem, že když Arnošt z Hostýně postupoval cyriakům roku 1332 ves „Pordowicz“, existovala jen jedna obec toho jména.

12) Tím není vyloučeno osídlení terasy v době před založením „nového města“. Za současného stavu bádání pro něj sice není dokladů, je však možné, že příští archeologické výzkumy naše poznatky rozšíří. Jak ale vyplývá z rozboru pramenů, nejednalo by se o sídelní formaci označenou v roce 1295 jako „Pordobic“.

13) Rok, ve kterém Arnošt z Hostýně získal výměnou za vízburské panství pardubickou državu, neznáme. Dokladem provedené výměny je až listina z roku 1357 (RBM VI./2 1929, s.359-360, č.643). Prvně je Arnoštovo držení Pardubic doloženo jeho odkazem křižovnické kanonii roku 1332. Ve starší literatuře je příchod Arnošta z Hostýně do Pardubic kladen neprůkazně k roku 1330. F. Šebek (1990a, s.48) stejně neodůvodněně datuje výměnu panství do poloviny 20. let 14. století.

14) Je pravděpodobné, že Arnoštova donace souvisí s jeho záměrem založit „nové město“ (Tichý 1940, s.260). Pouze hypotetická může být odpověď na otázku, odkud přišli budoucí měšťané, kteří se v „novém městě“ usídlili. Pokud došlo k soustředění obyvatel z okolí v „novém městě“, mohlo se tak stát před rokem 1332, v době, kdy Arnošt z Hostýně držel celé pardubické panství.

Řeholníkům darovaná ves „Pordowicz“ je totožná s vsí zvanou v závěru 14. století Pardubice Mnichové (Šebek 1990b, s.1-2).¹⁵⁾ Příklad Mnichové, který je prvně doložen r. 1392 (RT I. 1870, s.548) bývá oprávněně přisuzován potřebě rozlišit starší sídliště od nově vzniklé obce, „nového města“ - pozdějších Pardubic (Šebek 1991, s.4). Ve druhé polovině 15. století je vedle pojmenování Pardubice Mnichové užit i posavadní název, Pardubičky (Šebek 1990a, s.166, pozn. 49; 1991, s.10, pozn.5).

Lokalizaci sídelní formace nazvané roku 1295 „Pordobic“ do míst pozdějších Pardubiček podporují i nálezy keramických zlomků ze 13. století.¹⁶⁾ Zatímco neznáme žádné archeologické doklady osídlení 13. století z prostoru někdejšího „nového města“, osídlení polohy pozdějších Pardubiček ve 13. století je nesporné (Sommer 1977, s.115-116). O existenci sídliště ve 12. století či v první polovině století 13. svědčí i svatojilské patrocinium pardubičského kostela (Boháč 1972, s.47). Jeho návaznost na svatyni „sancti Aegidii“ zmíněnou v konfirmaci roku 1295 netřeba zpochybňovat. Z konfrontace výpovědi písemných a hmotných pramenů vyplývá, že jediná ves jménem Pardubice ležela ve 13. století v místech dnešních Pardubiček.

Řád křižovníků s červeným srdcem byl zaměřen na duchovní správu a špitálnictví (viz Svátel 1970, s.522-523). Jeho kanonie nevznikaly „in deserto“, nýbrž při sídlištích.¹⁷⁾ I pardubičtí cyriaci se usadili tam, kde mohli plnit své poslání. Ves, ve které vyrostla kanonie, měla za sebou nejméně půlstoletí existence. V papežské listině z r. 1295 jsou do Pardubic lokalizovány kostely sv. Jiljí a sv. Bartoloměje. F. Šebek (1991, s.3-4) právem upozorňuje, že není ve „... formulaci papežské listiny... u kostela sv. Jiljí znovu opakované místní určení •Pardubice•, neboť je uvedeno

15) Pro ztotožnění vsi „Pordobic“ z konce 13. století a obce jménem Pardubice Mnichové v závěru 14. století máme kromě dokladu nepřímého, spočívajícího právě v přívlastku svědčícím zřejmě o někdejších vlastnicích obce, i doklad přímý. Je jím lokalizace svatyně sv. Jiljí do vsi „Pordobic“ podle listiny z roku 1295. Svatojilský kostel stál v roce 1512 v Pardubičkách (AČ XVII. 1899, s.156-157), které jsou nepochybně totožné s obcí zvanou ve 14.-15. století Pardubice Mnichové i s državou křižovníků, označenou jako „Pordowicz“ (Šebek 1990a, s.166, pozn.49).

16) Podrobnější údaje uvádějí P. Sommer (1977) a T. Čurda (1994). Lokalizaci křižovnické kanonie do míst dnešních Pardubiček nasvědčuje i náhrobní deska Arnošta z Hostýně v kostele sv. Jiljí, byť mohlo v minulosti (např. po zániku kanonie) dojít k jejímu přenesení. Cyriaci měli podle ustanovení Arnoštovy donace pečovat o spásu jeho duše (Šebek 1990b, s.5).

17) Činnost křižovníků, řídících se řeholí sv. Augustína, se podstatně lišila od úkolů plněných členy mnišských řádů. Z uvedených důvodů je nutné odmítnout úvahy o vzniku sídelní formace při již existující křižovnické kanonii.

předtím (a především) u kláštera“. Názor o blízkosti obou pardubických kostelů potvrdil archeologický výzkum. Dva kostely, které ve 13. století v místech dnešních Pardubiček stály, sv. Jiljí a kostel v nedávno odkrytém církevním komplexu (Čurda 1994), byly od sebe vzdáleny několik desítek metrů. Hmotné i písemné prameny tak shodně vypovídají o poloze Pardubic ve 13. století.

IV.

Porovnáním písemných zpráv a výsledků archeologických výzkumů tedy dospíváme k závěru, že písemné prameny k počátkům Pardubic připouštějí více možností výkladu. Názory formulované A. Sedláčkem, J. V. Šimákem, J. Tichým ad. (viz Tichý 1940) představují jednu z možných interpretací. Přihlédneme-li však ke svědectví hmotných pramenů, nezbyvá než připojit se k jejich mínění. Také podle našeho názoru je pravděpodobné, že ves „Pordobic“, která byla v roce 1295 sídlem křižovnické kanonie, ležela v místech dnešních Pardubiček. Zdá se, že „nova civitas“, ze které vyrostlo město Pardubice, vznikla v blízkosti staršího opevněného sídla ve 30. letech 14. století. Byla založena v poloze dnešního jádra města, do té doby zřejmě sídelně nevyužité.

Otevřenou otázkou zůstává, proč se cyriaci před rokem 1392 vzdali pardubičského majetku. Odpověď může přinést velmi sporná úvaha o přesídlení konventu do „nového města“, ve kterém spravovali ve druhé polovině 14. století farní kostel Blahoslavené Panny Marie, jehož význam rychle rostl (Šebek 1992, s.51). Tím by se objasnila formulace Arnošta z Pardubic, která bývala posuzována jako „úplně zmatená“ (Tichý 1940, s.257) nebo „záhadná“ (Šebek 1992, s.55, pozn.27). Arnošt totiž v souvislosti s křižovnickou kanonií hovoří o „...monasterium nostre fundacionis...“ (Tadra 1880, s.485, č.XI/11). Jak ale vyplývá z dalších písemných pramenů, cyriaci spíše zůstali ve své původní kanonii - ve vsi „Por-

18) Kanonie ležela v obci zvané v pramenech různými variantami názvu „Pordobic“ (1295). Podle předložené hypotézy je tato ves totožná s obcí „Pordowicz“, darovanou křižovníkům v roce 1332. Tato ves je v právním aktu, vytyčujícím roku 1392 rozsah pozemkové držby jedné ze spořicíh se stran, označena jako „Pardubice Mnichové“ (viz pozn. č. 14). Stalo se tak patrně v zájmu jednoznačnosti formulace, neboť v pramenech mladších 80. let 14. století se již nesetkáváme s označením „nova civitas“ pro město založené Arnoštem z Hostýně. Bývalá „nova civitas Porduwitz“ (1351) už nová nebyla, s rostoucím významem se ustaloval její název, Pardubice. V právním aktu tedy bylo nutné rozlišit obě sousední obce. Ze spoře dochovaných znění místního názvu však nelze usuzovat, nakolik bylo rozlišení názvů přidavkem „Mnichové“ důsledné a závazné i mimo právní oblast. Navíc pocházejí zmínky o pardubické kanonii (1403, 1417) z církevního prostředí, kde byla její

dowicz“ (pozdějších Pardubičkách) - a omezili se na majetkové přesuny. Tomu nasvědčují zprávy z let 1403 (*LE V. 1889*, s.572) a 1417 (*LC VII. 1886*, s.234, 240), které jmenují převory domu sv. Bartoloměje v Pardubicích.¹⁸⁾ Zmínka Vavřince z Březové o zániku řeholního domu v obci „Pardidub“ (*FRB V. 1893*, s.481) nám při pokusu o jeho lokalizaci také nepomůže. Pověsti o vypálení kláštera v Pardubičkách (*Pardubicko...III.*, s.574-575; *Sakař 1920*, s. 27) nelze přijmou bez výhrad, mohou nicméně obsahovat pravdivé jádro a odrážet historickou realitu.

Významným přínosem pro objasnění nejstarších dějin Pardubic jsou výsledky nedávného výzkumu pardubického muzea (*Čurda 1994*). V letech 1993-1994 byly v Pardubičkách odkryty zbytky církevního komplexu ze 13.-15.století. V dalším bádání je třeba zaměřit pozornost na zdejší doklady sídlištní aktivity. Situace nedaleko kostela sv.Jiljí skýtá jedinečnou možnost studia raně středověkého venkovského sídliště, jeho vazeb k řeholnímu domu a formování vrcholně středověké obce. Snad i příští, podobně šťastné archeologické výzkumy přispějí k dalšímu poznání počátků Pardubic. Jedině archeologické poznatky totiž mohou potvrdit či vyvrátit předloženou hypotézu.¹⁹⁾ Naznačené nesrovnalosti však dávají tušit, že vývoj názorů na počátky města zdaleka není u konce.²⁰⁾

poloha obecně známa a nebylo třeba ji upřesňovat. Označení „Pardubice Mnichové“ se společně s názvem „Pardubičky“ pro tutéž obec objevuje znovu až ve druhé polovině 15. století. Vývoj místních názvů je tedy dokumentován jen útržkovitě, o nedůslednostech v jejich užívání svědčí zpráva o událostech v obci „Pardidub“ v roce 1421. Pouhé dvě zprávy, jedna z konce 14. a druhá ze druhé poloviny 15. století, nelze považovat za doklad ustáleného a závazného názvu obce, tím spíše, že tatáž obec je jinak nazvána v 1. polovině 14. století a opět jinak ve 2. polovině 15. století a později (veškeré citace uvedeny výše v textu).

19) Nezařazen zůstává nález keramiky 13. století z nedalekých Slovan (*Richter-Smetánka 1958*, s.87-88).

20) Po odevzdání rukopisu tohoto textu jsem měl možnost seznámit se s výsledky stavebně historického průzkumu kostela sv.Bartoloměje, provedeného v roce 1995. Zpráva je uložena mj. na Arciděkanském úřadu v Pardubicích (*P.Macek, M.Ebel*: Pardubice. Arciděkanský kostel sv.Bartoloměje. Stavebně historický průzkum). Kromě pozoruhodných poznatků o stavebním vývoji kostela je tu z uměleckohistorického hlediska uzavřena otázka datování fragmentu zazděného ve stěně městské strouhy pod sakristií (s.54). Autoři vylučují jeho původ ve 13.století, podle použitého plaménkového motivu kladou vznik fragmentu do období pozdní gotiky.

Prameny:

AČ: Archiv český.

- *XVII. 1899*: ed. J. Kalousek, Praha.

- *XXXI. 1921*: ed. G. Friedrich, Praha.

CDM VIII. 1874: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae, ed.

V. Brandl, Brno.

FRB V. 1893: Fontes rerum Bohemicarum, ed. J. Emler a J. Gebauer, Praha.

LC: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim.

- *I/2 1874*: ed. J. Emler, Praha.

- *VII. 1886*: ed. J. Emler, Praha.

LE V. 1889: Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV., ed. K. Borový, Praha.

MP III. 1876: Monumenta medii aevi historia res gestas Poloniae illustranta. Kodeks dyplomatyczny malopolski (1178-1386), ed. F. Piekosiński, Krakow.

MVB I. 1903: Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia. Acta Clementis VI: pontificis romani. 1342-1352, ed. L. Klicman, Praha.

RBM: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae.

- *II. 1882*: ed. J. Emler, Praha.

- *IV. 1892*: ed. J. Emler, Praha.

- *V/2 1960*: ed. J. Spěváček, Praha.

- *VI/2 1929*: ed. B. Mendl, Praha.

RT I. 1970: Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae a. MDXLI igne consumptarum, ed. J. Emler, Praha.

Tadra, F. 1880: Cancellaria Arnesti. Formelbuch des ersten Prager Arzbischofs Ernest von Pardubic. Wien.

Literatura:

Birnbaum, V. 1924: Románská renesance koncem středověku, Praha.

Boháč, Z. 1972: Patrocina románských kostelů v Čechách. Historická geografie 8, s.31-52.

Čurda, T. 1994: Archeologický výzkum v Pardubičkách, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 20, s.96-100.

Doubrava, V. 1985: Z čeho se stavělo v Pardubicích nejdříve? , Zprávy Klubu přátel Pardubicka XX - 1/2, s.19-20.

- *1986: Stavební vývoj Pardubic do roku 1850, Zprávy Klubu přátel*

Pardubicka XXI - 11/12, s. 244-250.

Dragoun, Z. 1980: Archeologický výzkum na Slovanech v roce 1976, Staletá Praha X, s.108-112.

Hledíková, Z. 1984: Řád křižovníků s červeným srdcem ve středověku, Sborník prací východočeských archivů 5, s.209-235.

Ježek, M. 1995: Výzkum v pardubickém chrámu sv. Bartoloměje, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 21, s.92-112.

- 1996: Příspěvek k poznání průběhu výstavby gotického kostela, Sborník Společnosti přátel starožitností 4, v tisku.

Klápště, J. 1994: Paměť krajiny středověkého Mostecka, Most.

Pardubicko... III.: Pardubicko, Holicko, Přeloučsko. Díl III., Místopis, 1909-1926, red. F. K. Rosůlek, Pardubice.

Richter, M. - Smetánka, Z. 1958: Zur Datierung und Problematik der Anfänge der rotbemalten Keramik in Böhmen, in: Epitymbion Roman Haken, Praha, s.86-91, tab. VIII-XI.

Sakař, J. I. 1920, IV. 1928: Dějiny Pardubic nad Labem, Pardubice.

Sommer, P. 1977: Výsledky archeologického výzkumu v Pardubičkách, in: Středověká archeologie a studium počátků měst, Praha, s.113-117.

- 1982: K postihnutelnosti termínů ecclesia a capella v archeologických pramenech, Archaeologia historica 7, s.453-469.

Svátek, J. 1970: Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy, Sborník archivních prací 20 - příloha 2. čísla, s.503-624.

Šebek, F. 1985: První etapa výzkumu u presbytáře kostela sv. Bartoloměje v Pardubicích, Zpravodaj KMVČ - spol. vědy XII/1, s.113-119.

- (týž a kol.) 1990a: Dějiny Pardubic. I. díl, Pardubice.

- 1990b: Listina Arnošta z Hostýně z r. 1332 pro pardubické cyriaky, Informační zpravodaj Klubu přátel pardubického muzea a Historického klubu - pobočka Pardubice 1-3, s.1-5.

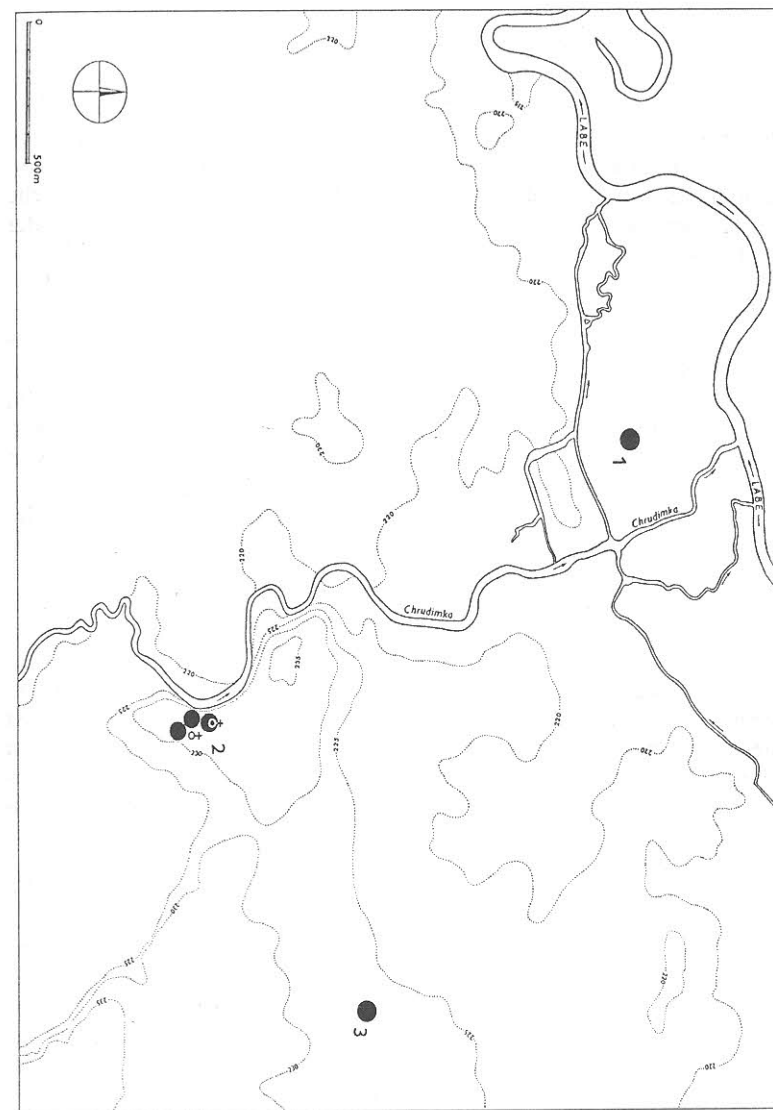
- 1991: Kostel sv. Václava na Chlumku u Pardubic v listině z roku 1295, Východočeský sborník historický 1, s.3-12.

- 1992: K vývoji farní správy Pardubic v době předhusitské, Východočeský sborník historický 2, s.45-56.

Šebesta, P. 1972: Pardubice, o. Pardubice, Výzkumy v Čechách 1969, s. 104, č. 154c, Praha.

Tichý, J. 1940: Byly Pardubice založeny či povýšeny?, Český časopis historický 46, s.256-260.

Žemlička, J. 1974: Osídlení Zbraslavka od 10. do počátku 15. století, Památky archeologické LXV, s.419-465.

Obr.: Terénní reliéf dnešních Pardubic (vodní toky podle stabilního katastru z r. 1839). Zakresleny známé polohy kostelů ze 13. století (kostel sv. Jiljí a kostel v zaniklém církevním komplexu) a vyznačena místa s archeologickými doklady osídlení ve 13. století: 1 - zámek, 2 - Pardubičky, 3 - Slovaný. *Kreslila M. Záleská.*

Zur Lage des Dorfs „Pordobic“ (Zusammenfassung)

Bisherige Historiographie der Stadt Pardubice verstand den Anfang dieser Stadt wie eine Zentralisierung der Difusion-Siedlung im Rahmen eines zerstreuten Katasters in zwei Gemeinde: die spätere Stadt Pardubice und das Dorf Pardubičky. Im Jahre 1995 führte die Archäologische Anstalt der Akademie der Wissenschaften die Forschungsarbeiten in der St.-Bartholomäus-Kirche. Die Kirche liegt im Kern der Stadt Pardubice und ihre Vergangenheit wurde in der historischen Literatur mit St.-Bartholomäus-Kirche des Kreuzherrenordens verbunden, welche schriftlich im 13. Jh. erwähnt wurde. Die Ergebnisse der Forschung zeigten, dass die spätgotische Kirche nicht an die Reste des älteren, vorhussitischen Baus angeknüpft wird. Damit ist der einzige Grund in Zweifel gestellt, der zu den Ansichten über die ursprüngliche Lage des Dorfs „Pordobic“ im heutigen Stadtkern führte. Die ältesten mittelalterlichen Funde von dem Kern von Pardubice stammen erst aus dem folgenden, 14. Jh.

Dagegen ist die Existenz der Siedlung zweifellos im 13. Jh. in der Lage von späteren Dorf Pardubičky bewiesen, wo sich auch die St.-Aegidius-Kirche (Patrozinium von 12.-13. Jh.) befindet, mit den archäologischen Quellen. Auch nach den schriftlichen Berichten ist die erste Siedlungformation, im 13. Jh. als „Pordobic“ genannt, in diese Lage zu lokalisieren. Zwischen Schriftsnachrichten spielt die Hauptrolle die Schenkungsurkunde, durch welche Arnestus von Hostýň im Jahre 1332 „villam meam Perkowicz“ der Kreuzherren-Kanonie schenkte. Nach dem Text dieser Urkunde siedelte der Konvent der Kreuzherren in diesem Dorf. Im Jahre 1993 wurden in Pardubičky die Reste des kirchlichen Komplexes aus dem 13. Jh. entdeckt. Durch die folgenden archäologischen Forschungen weist man noch gewiss nach, ob es sich um die Reste der Kreuzherren-Kanonie handelt.

Die Besiedlungsstruktur, im 14. Jh. als „nova civitas“ (später die Stadt Pardubice) bezeichnet, wurde von Arnestus von Hostýň im zweiten Viertel des 14. Jhs. gegründet. Nach den archäologischen Kenntnissen scheint es sich, dass sie ohne Siedlungskontinuität in der bis dieser Zeit unbesiedelten Lage entstand. „Nova civitas“ lag bei einer nahen Wasserfestung, in einem Ort, wo man die Flussläufe ausnützte konnte. Während des 14. Jhs. überholte ihre Bedeutung die Position des älteren Dorfs „Pordobic“. Durch das Ausnützen der archäologischen und schriftlichen Quellen kommen wir zum Schluss, dass der Beginn der Stadt Pardubice mit einem Siedlungsverschieben verbunden ist und dass die Belege der ursprünglichen Siedlungsformation aus dem 13. Jh., des Dorfs „Pordobic“, in dem Ort des späteren Dorfs Pardubičky zu finden sind.